

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

УДК 342.9

Ю. П. Бурило,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
заступник декана юридичного факультету
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГІЇ ТА РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті аналізуються особливості адміністративної відповідальності у порівнянні з іншими видами юридичної відповідальності, що застосовуються за правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, а також прогалини правового регулювання цього виду юридичної відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, адміністративні стягнення, використання ядерної енергії, радіаційна безпека.

В статье анализируются особенности административной ответственности в сравнении с другими видами юридической ответственности, которые применяются за правонарушения в сфере использования ядерной энергии и радиационной безопасности, а также пробелы правового регулирования данного вида юридической ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, юридическая ответственность, административные взыскания, использование ядерной энергии, радиационная безопасность.

The article deals with the issues of administrative liability in comparison with other types of legal liability for the offences in the field of nuclear power utilization and radiation security as well as the gaps in legislation establishing this liability.

Key words: administrative liability, legal liability, administrative penalties, nuclear power utilization, radiation security

Одним із найвизначніших досягнень науково-технічного прогресу, що мали місце в ХХ ст., безумовно, можна назвати розщеплення атому та винайдення шляхів його мирного використання. Цивільне використання ядерної енергії і сьогодні залишається не лише важливим показником розвитку науково-технічного потенціалу більшості індустріально розвинутих країн світу, а й, насамперед, одним із базових компонентів паливно-енергетичного комплексу, потужним фактором забезпечення енергетичної безпеки цих країн. Водночас розвиток ядерної енергетики поставив чимало питань, пов'язаних із забезпеченням належного рівня радіаційної безпеки.

Особливої актуальності питання ядерної безпеки набули після аварії на ЧАЕС, коли недодержання правил експлуатації ядерного реактора призвело до найбільшої техногенної катастрофи в історії людства, внаслідок якої було опромінено більше 145 тис. кв. км території України, Білорусі та Російської Федерації, постраждало понад 5 мільйонів людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тисяч населених пунктів зазначених країн, з них на території України — 2218 селищ та міст з населенням приблизно 2,4 млн людей. Прямі збитки лише у зоні відчуження на території України становили сумарно 1385 млн доларів США. Прямі затрати України на пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи за рахунок усіх джерел фінансування за період з 1986 по 1991 рік становили близько 6 млрд доларів США. Протягом наступних п'ятнадцяти років затрати перевищили 10 млрд доларів США і в окремі роки сягали рівня 8–10 % держбюджету. За розрахунками українських спеціалістів, сумарні економічні збитки для України до 2015 року становитимуть 179 млрд дол. США [1]. Тягар наслідків Чорнобильської катастрофи послужив серйозним фактором, який гальмує економічне становище незалежної України і ще впродовж багатьох років буде мати відчутний негативний вплив на її економіку [2].

Чорнобильська катастрофа поставила питання не лише про вдосконалення технічних, організаційних, медико-санітарних засобів забезпечення радіаційної безпеки, а й системи заходів правового регулювання у цій сфері. Так, за час, що минув після аварії на ЧАЕС, в Україні було напрацьовано значний масив законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері використання ядерної енергії та енергетичної безпеки. Це, передусім, Закони України «Про правовий режим території, що зазнала радіо-

активного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27.02.1991 р. [3], «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. [4], «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11.12.1998 р. [5], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. [6], «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р. [7], «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р. [8]. Окремі норми, що стосуються ядерної безпеки, містяться в Цивільному кодексі України від 16.01.2003 р. [9], Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. [10], Кодексі України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. [11] та ін.

Водночас, в юридичній науковій літературі питання правового регулювання використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, зокрема в контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, досліджені досить вибірково лише окремими науковцями такими, як Ю. В. Кочетков, А. Величко, І. Віхрова, Є. Куценко та ін. При цьому практично недослідженими залишаються питання, пов'язані з застосуванням заходів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, зокрема заходів адміністративної відповідальності попри те, що загалом інститут адміністративної відповідальності в Україні досліджено досить ґрунтовно такими науковцями, як В. Б. Авер'янов, В. Ф. Опришко, Ю. С. Шемшученко, І. Колішко та ін.

Разом з тим, з'ясування місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, має не лише суто наукове, а й практичне значення, адже саме за допомогою заходів адміністративної відповідальності відповідні органи державного управління можуть найбільш оперативно реагувати на переважну більшість правопорушень, які вчиняються у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, забезпечувати загальну та сингулярну превенцію цих правопорушень.

Дослідження місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності за правопорушення у сфері ви-

користання ядерної енергії та радіаційної безпеки необхідно почати з аналізу співвідношення цього виду юридичної відповідальності з цивільною та кримінальною відповідальністю, які застосовуються при вчиненні найнебезпечніших правопорушень у цій сфері.

Правові засади застосування цивільної відповідальності за правопорушення в зазначеній сфері визначені гл. 82, зокрема ст. 1187 і 1189 Цивільного кодексу України та Законом України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». Як впливає з положень зазначених нормативно-правових актів, діяльність, пов'язана з використанням та зберіганням радіоактивних речовин, розглядається як джерело підвищеної небезпеки. Шкода, заподіяна в результаті ядерного інциденту (ядерна шкода), відшкодовується особою, яка володіє об'єктом, що створює підвищену небезпеку. Такими особами є оператори, тобто юридичні особи, які здійснюють діяльність, пов'язану з вибором майданчика, проектуванням, будівництвом, введенням в експлуатацію, експлуатацією, зняттям з експлуатації ядерної установки або сховища для захоронення радіоактивних відходів.

Ядерна шкода може бути відшкодована оператором відповідно до договору про відшкодування ядерної шкоди, укладеного ним з потерпілим, а в разі недосягнення згоди між сторонами спір про відшкодування ядерної шкоди вирішується судом. При цьому цивільна відповідальність оператора за шкоду, заподіяну здоров'ю потерпілого обмежується сумою, що дорівнює 5000; за заподіяння смерті — сумою, що дорівнює 2000; а за шкоду, заподіяну майну потерпілого, — сумою, що дорівнює 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Загальний обсяг відповідальності оператора за ядерну шкоду обмежується сумою, еквівалентною 150 мільйонам Спеціальних прав запозичення у національній валюті за кожний ядерний інцидент.

Із зазначеного випливає, що цивільно-правова відповідальність за правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки можлива лише тоді, коли таке правопорушення вже призвело до заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну потерпілих. Цивільно-правова відповідальність за вказані правопорушення реалізується у формі деліктного зобов'язання, носить майновий характер і покликана забезпечити часткове повновлення майнових та особистих немайнових прав потерпілих після ядерних інцидентів.

Щодо співвідношення цивільно-правової відповідальності з адміністративною, слід відзначити, що загалом ці два види юридичної відповідальності можуть наставати одночасно в результаті одного й того самого протиправного діяння. Це може мати місце в разі заподіяння шкоди внаслідок вчинення адміністративного проступку. Втім, особливістю адміністративних правопорушень у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, склади яких закріплені в ст. 42-2, 46-1, 95, 188-5, 188-18 Кодексі України про адміністративні правопорушення та ст.17-1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», є те, що самі по собі ці правопорушення заподіяти ядерну шкоду не здатні, а отже в даному випадку заходи цивільно-правової та адміністративної відповідальності одночасно не застосовуються.

Поряд із цивільно-правовою відповідальністю за найбільш суспільно небезпечні правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки настає кримінальна відповідальність. Кримінальний кодекс України передбачає цілий ряд складів злочинів у зазначеній сфері. Це, насамперед, ст. 274 ККУ, яка передбачає відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки; ст. 265 ККУ — незаконне поводження з радіоактивними матеріалами; ст. 265-1 ККУ — незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію; ст. 266 ККУ — погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали; ст. 267 ККУ — порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; ст. 267-1 ККУ — порушення вимог режиму радіаційної безпеки.

На відміну від цивільної відповідальності, до якої притягуються експлуатуючі організації (оператори), які є юридичними особами, до кримінальної відповідальності за вказані злочини притягуються фізичні особи. Як впливає з аналізу зазначених статей Кримінального кодексу України, кримінальна відповідальність за відповідні злочини настає лише у випадку, коли вони вже призвели до тяжких наслідків, таких як загибель людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, майну тощо, або ж створили загрозу настання таких наслідків. У зв'язку з цим, кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки є способом реагування держави на най-

більш небезпечні форми поведінки людини в цій сфері, а її основним завданням, зважаючи на передбачені законом міри відповідальності, є покарання винних осіб.

Певною мірою подібною за підставами настання до кримінальної відповідальності є адміністративна відповідальність. Так, наприклад, Кримінальний кодекс України містить ст. 274, яка передбачає відповідальність у вигляді обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років за порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого. В той же час Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ст. 95, якою встановлена відповідальність у вигляді штрафу від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності за порушення ними правил і норм ядерної та радіаційної безпеки.

На відміну від ст. 274 ККУ, відповідальність за якою настає лише за умови, що відповідне правопорушення призвело до загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, ст. 95 КУпАП передбачає суто формальний склад адміністративного проступку, що дозволяє застосувати адміністративне стягнення за відсутності будь-яких шкідливих наслідків. Таким чином, застосування заходів адміністративної відповідальності, передбачених ст. 95 КУпАП, може виступати засобом запобігання більш серйозним правопорушенням, передбаченим ст. 274 ККУ.

Як Кримінальний кодекс України, так і Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлюють відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки. Стаття 267-1 ККУ встановлює кримінальну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від одного до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк за переміщення будь-яким способом за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промисло-

вої або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів.

Водночас ст. 46-1 КУпАП встановлює відповідальність у вигляді штрафу з конфіскацією знарядь вчинення правопорушення за порушення вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіаційного забруднення, що виражається у проникненні в цю зону без дозволу відповідних органів або самовільному поселенні у ній, або знищенні, пошкодженні чи перенесенні знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначеної зони.

Таким чином, за ознаками об'єктивної сторони зазначені правопорушення суттєво різняться між собою. Злочинним вважається діяння, що полягає у переміщенні за межі режимної зони різного роду речей, тоді як адміністративним проступком є проникнення в таку зону без відповідного дозволу, самовільне поселення в ній або знищення знаків чи огорожі цієї зони. Оскільки предмети, які зазнали радіаційного забруднення, самі неодмінно стають джерелом радіоактивного випромінювання і створюють підвищену небезпеку для оточуючих, дії щодо їх безконтрольного вивозу за межі зони радіоактивного забруднення караються більш суворо ніж порушення адміністративних вимог щодо погодження пересування та проживання в зоні радіоактивного забруднення. Отже, залежно від ступеня небезпечності потенційних наслідків порушення різних вимог режиму радіаційної безпеки застосовують кримінальну або адміністративну відповідальність.

Крім цього, Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ст. 42-2, яка має безпосереднє відношення до дотримання вимог режиму радіаційної безпеки, незважаючи на те, що ні в самій статті, ні в її назві букввальних посилань на цей режим немає. Зазначена стаття КУпАП встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу з конфіскацією відповідної продукції або без такої за заготівлю, переробку з метою збуту або збут продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад рівні, що допускаються, за відсутності ознак діяння передбаченого Кримінальним кодексом України.

За ознаками об'єктивної сторони зазначений склад адміністративного проступку багато в чому повторює елементи об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 267-1 ККУ. Втім, відмінними ознаками злочинного діяння передбаченого ст. 267-1 ККУ є місце вчинення правопорушення (перетинання радіоактивно за-

брудненими об'єктами меж зони відчуження або зони обов'язкового відселення) та спосіб вчинення злочину (переміщення заборонених об'єктів без дозволу або дозиметричного контролю). За відсутності цих ознак дії щодо заготівлі, переробки з метою збуту та збуту радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції можуть кваліфікуватися як адміністративний проступок. Такий проступок може мати місце, наприклад, у разі вилову риби, збирання грибів, ягід тощо на території зони добровільного відселення (де радіаційний фон також вищий за норму) або збуту такої продукції.

Водночас слід відзначити, що на відміну від ст. 267-1 ККУ, ст. 42-2 КУпАП недостатньо повно охоплює можливі шляхи вчинення суспільно шкідливих і потенційно небезпечних діянь з радіоактивно забрудненими предметами. Так, зокрема, поєднання в ст. 42-2 КУпАП термінів «заготівля», «продуктів харчування» та «іншої продукції» вказує на те, що мова йде лише про сільськогосподарську продукцію, оскільки промислову продукцію не заготовляють, а виробляють. Поряд із цим, у зоні гарантованого добровільного відселення та зоні посиленого радіоекологічного контролю містяться поклади корисних копалин, які в разі їх видобування і збуту можуть становити потенційну загрозу здоров'ю населення. Крім того, формулювання ст. 42-2 КУпАП не враховує таку кваліфікуючу ознаку, як повторність, а відтак не диференціює міру відповідальності залежно від частоти вчинення відповідних правопорушень.

У зв'язку із зазначеним, пропонуємо викласти ст. 42-2 КУпАП у такій редакції: «Видобування, заготівля, виробництво, переробка з метою збуту, а також збут корисних копалин, промислової та сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, радіоактивно забруднених понад рівні, що допускаються, за відсутності ознак діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від восьми до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої і на посадових осіб — від п'ятнадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, — тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від двадцяти п'яти до п'ятдесяти

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої і на посадових осіб — від до п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної продукції або без такої».

Крім того, було б бажано законодавчо врегулювати питання адміністративної відповідальності за порушення заборон та обмежень щодо здійснення господарської та інших видів діяльності в чотирьох режимних зонах: відчуження, безумовного відселення, гарантованого добровільного відселення та посиленого радіо-екологічного контролю, у разі коли відповідні правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. При цьому потрібно буде взяти до уваги, чи вчинені такі правопорушення на територіях, що визначені законом як «радіаційно небезпечні землі» або «радіаційно забруднені землі» [12], тобто врахувати їх суспільну шкідливість.

Особливо важливе значення заходи адміністративної відповідальності мають для захисту суспільних відносин, що складаються в ході державного управління у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки. Для цього Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ст. 188-18, якою передбачено адміністративний штраф за невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки щодо усунення порушень законодавства про ядерну та радіаційну безпеку, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків.

На відміну від кримінальної відповідальності, до якої притягуються лише фізичні особи, адміністративна відповідальність є більш гнучким видом юридичної відповідальності в тому сенсі, що вона може застосовуватися як до фізичних, так і до юридичних осіб. Так, зокрема відповідно до ст. 17-1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії (до яких можуть належати як фізичні особи-підприємці, так і юридичні особи) адміністративні штрафи застосовуються за: провадження діяльності у сфері використання ядерної енергії без отримання передбаченої законом ліцензії та/або іншого документа дозвільного характеру або реєстрації та невиконання чи неналежне виконання умов ліцензії та/або іншого документа дозвільного характеру.

Узагальнюючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що адміністративна відповідальність у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки застосовується щодо таких категорій правопорушень, як порушення правил, норм та режиму радіаційної безпеки (якщо це не створило загрозу загибелі людей, завдання інших тяжких наслідків та не завдало шкоду здоров'ю людей); порушення встановленого порядку державного управління у сфері використання ядерної енергії; здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергії без відповідних дозволів або з порушенням їх умов. Застосування заходів адміністративної відповідальності у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки відрізняється з поміж інших видів юридичної відповідальності тим, що її метою є не стільки покарання за вчинення відповідних адміністративних проступків як оперативне запобігання державою більш серйозним правопорушенням — злочинам у цій сфері.

Щодо здійснення подальших наукових досліджень з питань адміністративної відповідальності у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки слід зазначити, що їх потрібно зосередити на вдосконаленні формулювання складів відповідних правопорушень, що посягають на встановлений режим радіаційної безпеки, в тому числі з урахуванням існування різних режимних зон радіаційного забруднення.

Література

1. Чорнобильська катастрофа: результати та подолання наслідків (інформаційна довідка) / Представництво України при Європейському Союзі // <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/44371.htm>
2. Віхрова І. Правове регулювання господарської діяльності у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС // *Право України*. — 2010. — № 9. — С. 281.
3. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27.02.1991 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. — 1991. — № 16. — Ст. 198.
4. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1995. — № 12. — Ст. 81.
5. Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнова-

ного четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 4. — Ст. 33.

6. Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 1. — Ст. 1.

7. Закон України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 9. — Ст. 68.

8. Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 14. — Ст. 96.

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.

10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 1122.

12. *Куценко Є.* Поняття «господарсько-правовий режим використання водних ресурсів на території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС» // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 4. — С. 57.

Стаття надійшла до редакції 14.05.10

УДК 34.03

С. І. Кожушко,
канд. юрид. наук,
заступник завідувача кафедри цивільного та трудового права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблематикою даного дослідження є правове регулювання трудових правовідносин в умовах подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Рівень дисциплінарної відповідальності за трудовим законо-